

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları No : 36

Tokat Valiliği Şeyhülislam İbn Kemâl Araştırma Merkezinin
Tertip Ettiği

ŞEYHÜLİSLÂM
İBN KEMÂL
SEMPOZYUMU

Tebliğler ve Tartışmalar
(Tokat 26 - 29 Haziran 1985)

Yayıma hazırlayanlar :
Doç. Dr. S. Hayri BOLAY Doç. Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ
Doç. Dr. Mustafa Sait YAZICIOĞLU

ANKARA — 1986

TARİH KAYNAĞI OLARAK İBN KEMÂL (*)

Doç. Dr. Bahaeddin Yediyıldız

Tarih metodu ile ilgili kitaplarda "tarihin kaynakları" umûmiyetle bir bölüm olarak yer almaktadır. Türkçede tarih metodolojisiyle ilgili kitapların sayısı, bir kaç tercüme ve bir iki teliften öteye geçmeyecek derecede sınırlıdır. Bunlardaki kaynak bilgisini genel bir değerlendirmeye tâbi tuttuğumuz zaman şöyle bir manzara ortaya çıkmaktadır. Her şeyden önce, tarihî malzeme, ihtiva ettiği bilginin değerine göre, birinci elden "ana kaynak"lar ve ikinci elden kaynaklar diye ikiye ayrılmaktadır. Ana kaynaklar, kendi çağı hakkında doğrudan bilgi veren malzemelerdir. İkinci elden kaynaklar ise, ana kaynaktan nakil yapanlardır.

Söz konusu metodoloji kitaplarına göre, tarihî malzeme cinsine göre de haberler ve kalıntılar olarak ikiye ayrılıyor. Şifahî ve yazılı diye kendi arasında da ikiye ayrılan haberlerin, birinci bölümünü, manzumeler, hikâyeler, efsâneler, mitoslar, menkıbeler, destanlar, latifeler, fıkralar; ikinci bölümünü yâni yazılısını ise kitabeler, şecereler, salnâmeler, vekâyinâmeler, takvimler, hal-tercümeleri (biyografiler), hâtıralar, seyâhatnâmeler, dergiler, gazeteler teşkil etmektedirler. Kalıntılar arasında ise, insan vücudunun bâkiyeleri diller, örf ve âdetler binâlar, ev-eşyası, savaş âletleri, tarım âletleri, tasvir ve resimler, sikkeler, arşiv vesikaları (şer'îye sicilleri, vakfiyeler, tahrir defterleri, fermanlar, fetvâlar) ve nihayet kitaplar sayılmaktadır.

Burada iki nokta dikkatimizi çekmektedir. Bunlardan birincisi zaten sınıflamanın sonunda sanki tesadüfen yer almış gibi gözükken ki-

(*) Bu tebliğ programda yer aldığı halde, sunulamamıştır. Sonradan metni temin edilmiştir.

taplar hakkında, kitabın kendisinden çok, kağıdının, kabının, cildinin, tezyinatının ve hattının kalıntı olarak incelenebileceği, dilinin de az çok bu kısma dahil edilebileceği şeklindeki bir yorumdur. Buhara'da yazılan bir eserin Bursa'da istinsah yâni kopya edilmesinin, aradaki kültür münâsebetleri yönünden önemli olduğu vurgulanmaktadır. Kitapların dış hususiyetleri veya bir istinsah olgusu, elbette tarihçiyeye çok önemli bir takım ip uçları verecek, tarihî hâdiseleri ve vakî'aları tahlil ve değerlendirmede kendisine yardımcı olacaktır Fakat o kitapların muhtevalarının hiç önemi yok mudur?

Dikkatimizi çeken ikinci nokta ise şudur : Söz konusu metod kitaplarında, tarihî malzeme olarak biyografi türünden eserlerin önemi vurgulanmakta ve bunlarda şair ve yazarlar hakkında bilgi bulunabileceği bildirilmektedir. Bir çok eser yazmış bir kişi hakkında bir iki sayfa bilgi veren bir biyografik eser tarih kaynağı sayılmaktadır da niçin o şahsın yazdığı yüzlerce eser tarih kaynağı olarak düşünülmemektedir? Bu eserler o devrin kültür muhtevasını ortaya koymamakta mıdır?

Tarihî malzemeye bakışımız teorik alanda böyle bir dar çerçeve içine hapsedildiği gibi, Türkiye'de tarih araştırmalarındaki uygulama da henüz bu anlayışın dışına çıkmışa benzememektedir. Meselâ, müşahhas bir örnek olarak İbn Kemâl'i ele alacak olursak, tarihçilerimiz tarafından onun **Tevârih-i Âli Osman**'ının Osmanlı tarihinin en önemli kaynaklarından biri olduğunun ehemmiyetle vurgulandığını, fakat üç yüze ulaşan diğer risâleleri ve kitapları üzerinde pek çalışılmadığını, bazan bu eserlerin listelerinin hazırlanması yoluna gidildi ise de⁽¹⁾, muhteva tahlillerine girişilemediğini müşahede etmekteyiz.

Böyle bir yaklaşım tarzı, yanlış daha doğrusu eksik bir tarih anlayışından kaynaklanmaktadır. Tarih eskiden olduğu gibi, hânedanlar, yaşamış meşhur kişiler, harpler ve olaylar tarihi olarak anlaşılınca, elbette kaynaklar bu olaylar hakkında bilgi veren malzemelerle sınırlı kalacaktır. Halbuki bugünkü anlayışımıza göre, tarihin konusu, tasavvurlarıyla, düşünceleriyle, zihniyetleriyle, yaşayış biçimleriyle, diğer insanlarla ve tabiatla olan ilişkileriyle, kısacası etkilendiği ve etkilediği her şeyle insandır. Bu sebeple, L. Febvre, haklı olarak, "insandan olan, insana bağlı bulunan, insana hizmet eden, insanı

1) Eserlerinin tam listesi için bkz. Âzam-zâde Cemil, 'Ukûdül'cevâhir, Beyrut, 1326, s. 217 vd.

anlatan, insanın mevcudiyetini, faaliyetini, zevklerini, varoluş biçimlerini ifâde eden her şeyin" tarihin kaynağını teşkil ettiğini vurgulamaktadır⁽²⁾.

İbn-i Kemâl'in usûl, kelâm, akâid, lisan, tefsir, fıkıh, hadîs ve tıp sahalarında yazdığı eserlerinden, fetvâlarından, şiirlerinden ve edebî nesirlerinden hangisi insanı ilgilendirmemektedir? Bu sahaların tamamını dinî ilimler olarak telakkî etmek ve tetkikini de sadece ilâhiyâtçılarından beklemek, kanaatime göre son derece yanlış olacaktır. Zira, bugünkü kavramlarla ifâde edecek olursak, bunlar devrin sosyal ilimlerini, o günkü Türk kültürünün muhtelif boyutlarını teşkil etmektedirler. Meselenin bu bütünlük içinde düşünülmesi ve değerlendirilmesi gerekmektedir. Çünkü İbn Kemâl'i devrinin Türk ilim ve kültür ortamı yetiştirmiştir. İşte bu ortamın kültür değerleridir ki, hayatının ilk safhalarını asker olarak geçirmekte olan İbn Kemâl'in askerliği terkederek ilmiye sınıfına geçmesine sebep olmuştur⁽³⁾. Tahsilini tamamladıktan sonra, Üsküp, Edirne ve İstanbul'da eğitim-öğretim teşkilâtının en üst kuruluşları olan medreselerde müderrislik yaparak binlerce talebe yetiştirmiş; adliye teşkilâtında kadılık ve kadiaskerlik görevlerinde bulunmuş; kadiasker sıfatıyla Divan-ı Hümayun yani Bakanlar Kurulu üyesi olarak çalışmış; Yavuz ve Kanunî'nin seferlerine katılmış ve nihayet devletin en yüksek mevkilerinden biri olan şeyhülislâmlık makamında görev yapmıştır. İşte İbn Kemâl, üç yüze yakın eserini bu görevleri sırasında kaleme almıştır. Dolayısıyla bu eserlerde, XV-XVI. asırlar Türk insanının tasavvurları, düşünceleri, içtimâî hayatının muhtelif sektörlerindeki uygulamasının akisleri veya bu hayatı tanzim eden ve yönlendiren kültürel değerleri bulunmaktadır. Bu sebeple, İbn Kemâl, yaşadığı dönemdeki Türk kültürünün en büyük mümessili olarak değerlendirilmektedir⁽⁴⁾. O halde İbn Kemâl'in olduğu kadar, Zenbilli Ali Efendilerin, Ebussuudların ve diğerlerinin yukarıda saydığımız türdeki eserlerinin de tarihimizin ve kültürümüzün **ana kaynakları olarak** telakkî edilmesi, bunların Türk sosyal ilimlerinin muhtelif dallarına mensup ilim adamlarımız tarafından ciddî tahlillere ve tenkitlere tâbi tutularak kültürümüzün değişmezlerinin, sürekliliklerinin, diğer bir ifâdeyle dinamiklerinin keşfedilmesi icap etmektedir. Geleneğin çürümüş yanlarını değil fakat canlı ve dinamik unsurlarından müteşekkil olan bu sürekliliklerin keşfedilmesi

2) *Combats pour l'histoire*, Paris, 1953; s. 428.

3) İ. Parmaksızoğlu, "Kemal Paşa-zâde", İA VI; 562.

4) İ. Parmaksızoğlu, Aynı makale, s. 565.

için, ilim adamlarımızın eski yazıyı ve arapçayı öğrenmesi ve yeni araştırma metodları geliştirmesi şarttır.

Bu eserlerin şimdiye kadar tarihin ana kaynakları sayılmamasının sebepleri arasında, biraz önce belirttiğim gibi, tarihî yanlış veya eksik anlamamızdan başka, kalkınma veya yenileşmede, toplumun yabancı alıntılara geçmeden önce kendi kültürünü tarihî seyri içinde toplu bir tahlile tâbi tutması gerektiğini de kavrayamamış olmamızdan kaynaklanmaktadır⁵⁾. Bu tahlil eksikliği ve yabancı kültürlerin toplumumuzu, özellikle aydınlarımızı yoğun bir şekilde etkisi altına alması, daha doğrusu kültürel yabancılaşma, bizi çoğu zaman öz kültürümüz hakkında yanlış değerlendirmelere veya araştırma konularında öncelikler açısından sapmalara sürüklemiştir.

Osmanlı dönemi Türk kültür eserlerinin orijinal olmadığı, daha ziyade klasik islâm kültür eserlerine yazılan şerh ve hâşiyelerden ibâret olduğu değerlendirmesi, yanlış bir değerlendirme değil de nedir? İbn Kemâl'in eserleri veya dünyanın en zengin el-yazması koleksiyonlarını ihtiva eden Süleymaniye kütüphanesindeki binlerce eserin muhteva tahlilleri yapılmış da, bu hükme öyle mi varılmıştır? Her halde bu soruya olumlu cevap vermek mümkün değildir. Söz konusu tahliller yapıldıkça bu ve benzeri hükümler kökten değişecektir. Nitekim, 70'li yıllarda, Fransa'da, Ebussuud'un, Birgivi'nin, Osmanlı dönemi Türk kelimcilerinin ve diğer bazı Türk düşünürlerinin eserleri üzerinde, Türk vakıfları hakkında yapılan doktora tezlerinin müdafaaalarında, jüri üyelerinin bu çalışmalar sayesinde Türkler hakkındaki görüşlerinin değiştiğini itiraf etme ihtiyacı hissettiklerini ve bunu açık kalplilikle ifade ettiklerini bizzat müşahade etmişimdir. Çalışma ve tahlil, XIX. asır Avrupasının sömürgeci ve yayılcı politikası icabı, hiç bir mesnede dayanmadığı halde, bizi bize yanlış tanıtan batılının bile görüşünü ve zihniyetini değiştirebilmektedir.

Araştırma konularında öncelikler açısından sapmalara gelince, bir toplumun kültür sisteminin aslını ve özünü oluşturan unsurları inceleyerek tahlil etmeden önce, o sistem içinde türeyen arızî ve talî unsurları tetkike başlamak her halde doğru bir tercih olmayacaktır. Ama bana öyle geliyor ki, Türkiye'yi bölmek ve parçalamak, Türk kültürünü dejenere etmek isteyen yabancıların tesiri altında, kültür sisteminin birleştirici, kaynaştırıcı ve bütünleştirici ana unsurlarından

5) Bu konuda bkz. B. Yediyıldız, "Kültür ve yenileşme", *Türk Kültürü* (Temmuz 1982, 231), s. 1-18.

daha çok, ayırıcı ve talî unsurlar üzerindeki çalışmalara temâyûl edil-
mekte ve bu eğilimler rağbet de bulmaktadır. Meselâ öncelikle kül-
türümüzün ana boyutlarından birini teşkil eden ehl-i Sünnet itikadının
Türk toplumunda geçirdiği gelişme veya değişmelerin tarihî perspektif
içinde tahlil edilmesi gerekirken, bu husus hiç düşünülmediği halde,
sapık mezheplerin tahlili "mezhepler tarihi" adıyla bir bilim dalı hâli-
ne gelebilmektedir. Bu sebeple de toplumun en üst kesiminde şâfiilik
ile şiiiliği birbirine karıştıran aydınlara ve yetki sahiplerine rastlanıla-
bilmektedir. Söz konusu bu sapma hususunda, Şeyh Bedreddin hakkın-
daki araştırmalar ilgi çekici bir örnek teşkil etmektedir. Zamanının
büyük âlimlerinden biri olan Şeyh Bedreddin (öl. 420) in, orijinal
görüşleri, bulunan **Câmî'u'l-fusûleyn**, **Letâifü'l-işârât**, **Teshîl** adlı fıkha,
Füsûsü'l-hikem hâşiyesi ve **Meşerretü'l-kulûb** gibi tasavvufî, **Nûrü'l-**
kulûb gibi tefsire dair eserleri hakkında araştırmalar yaktur; fakat
Vâridât adlı eseri üzerinde değişik çalışmalar vardır. Niçin? Çünkü
Vâridât'da genel kültür sistemine ters fikiiler bulunmaktadır. Eldeki
Vâridât nüshalarının kendi kaleminden çıkmadığı, talebeleri tarafın-
dan toplandığı da söylenmektedir. Bununla birlikte, bu eserdeki fikir-
leri Şeyh Bedreddin'in diğer eserleriyle karşılaştırılması yoluna da gi-
dilmemektedir.

Vâridât, tarihimizin ve kültürümüzün kaynağıdır da, Şeyh Bed-
reddin'in diğer eserleri tarih ve kültür eserlerimiz değil midir?

Dikkat çekmeye çalıştığımız şu bir kaç husus, tarihimize ve kül-
türümüze bakış açımızı ve yaklaşım tarzımızı mutlaka değiştirmemiz
gerektiğini açıkça göstermektedir. Kalkınma, yenileşme veya çağdaş-
laşmanın yolu, her toplumun kendi kültür temellerine dayanması ve
dinamiklerini harekete geçirmesiyle mümkündür. Kültüre şahsiyetini,
onu diğer kültürlerden ayıran hususiyetleri, orijinaliteleri, stilleri,
formları kazandırır. Bu ayırıcı çizgiler gücünü, söz konusu kültürün
tarihî derinliklerinden ve kültürü var eden ve yaşayan toplumun ya-
raticılığından alır.

Son otuz kırk yıldan bu yana batılı veya doğulu muhtelif ülkeler-
de, çağdaşlaşma konusu üzerinde yapılan muhtelif çalışmalarda, top-
lumların farklı geçmişlerinin önemine; bazı toplumların "Batılılaşma"
veya "Avrupalılaşma" uğruna kendi kültürel geçmişlerini terkettikler-
ine; halbuki sanayi öncesi toplumların karşılaştığı meselenin aslin-
de sadece gerekli olan batı kurum ve değerlerinin ödünç alınması de-
ğil, kendi ananevî yapılarının çağdaş olgulara uyarlanması olduğuna;

toplumlar nasıl çağdaş fikirleri kendi farklı dillerinde ifâde edebiliyorlarsa, iktisadî büyüme, siyasî gelişme ve hareketliliğin ortak hedeflerini ve kendi müesseseleri aracılığıyla elde edebileceklerine; kalkınmada her toplumun mümkün mertebe kendi geçmişine dayanması gerektiğine; dolayısıyla, çok farklı tarihî tecrübeleri sayesinde, çağdaş toplumların birbirlerine yakın kalkınma seviyesine ulaştıktan sonra bile müessesevî yapıları açısından farklılık göstereceklerine dikkat çekilmektedir⁶⁾.

Geçmişin tahlili ve orijinal bir geleceğin inşası ilmi araştırmalara ve sosyal ilimlere verilecek önemle doğru orantılıdır. Gelişmiş toplumlarda bunu müşahede etmekteyiz. Fakat toplumun ilme önem verme hususundaki kıymet hükmünü başkalarından taklit etmeye ihtiyacımız yoktur. Çünkü kendi kültürümüzün derinliklerinde bu kıymet hükmü mevcuttur. 1505'te otuz akçe gündelik ile müderris tayin edilen 37 yaşındaki İbn-i Kemâl'e *Tevârih-i Âl-i Osman*'ı yazması için ayrıca ve peşin olarak otuz bin akçe ödenmişti. Ve yine, atının ayağından sıçrayan çamurlarla Yavuz Sultan Selim'in kaftanının kirlenmesinden dolayı üzülen İbn Kemâl'e bu büyük Sultan,

— Senin gibi bir âlimin atının ayağından sıçrayan çamur benim kaftanımı kirletmez, bilâkis bana şeref verir. Bu kaftanımı saklasınlar, ölümümden sonra sandukam üzerine örtsünler, diyebilecek ölçüde ilme değer veriyordu.

İşte bu anlayışı tarihin derinliklerinden çekerek günümüzde yaşanır hâle getirebilirsek, gerçek çağdaşlaşmanın kapısını açmış oluruz.

6) C. E. Black, *Çağdaşlaşmanın itici güçleri* (çev. F. Gümüş), Ankara; 1986; s. III-IV (Yazarın Türkçe baskı için yazdığı önsöz).